

A kódexek tipográfiája – A Bod-kódex és a Képes Krónika

Farkas Zsófia Eszter

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 1088 Budapest Múzeum krt. 4/A
(tuskeboki[kukac]freemail.hu)*

Összefoglaló

Dolgozatom a kódexek tipográfiájáról szól, azon belül is a Bod-kódexről és a Képes Krónikáról. A Bod-kódex 1500 és 1525 között keletkezett magyar nyelvemlék, terjedelme 16 levél, Ráskay Lea apáca írta. A Képes Krónikát pedig 1360 körül készítette Kálti Márk Nagy Lajos udvarában, latin nyelven. Képekkel illusztrálva elemeztem a két kódex tipográfiai jellemzőit, valamint történetüket és általános jellemzőiket is ismertettem nagy vonalakban.

My essay is about the typography of codexes. I analyzed the Codex Bod and the Képes Krónika. The Codex Bod was written by Lea Ráskay. She created it between 1500 and 1525, and it's a hungarian language relic. It consist of 16 letters. The Képes Krónika is a latin chronicle. Márk Kálti wrote it in about 1360. I analyzed the two codexes, and I showed the typographical attributes with pictures.

Kulcsszavak: kódex, Bod-kódex, Képes Krónika, latin betűk, gót betűk

Bevezetés

Dolgozomban legelőször a kódexek általános jellemzőiről írok, majd sorra veszem a címemben szereplő két kódex általános és tipográfiai tulajdonságait. Megállapításaimat képeken keresztül mutatom be.

A kódexek általános jellemzése

A kódex a kézzel írott könyv egy olyan formája, melyet a középkorban használtak. Az ókorban használt táblákat és tekercseket váltotta fel.

A 14. századig kizárólag pergamenre írták, majd ezután a kínaiaktól átvették a pergamennél olcsóbb papírt. Nagyon ritka, hogy a kódex szerzőjének neve fennmaradt.

A kódexeket kezdetben a monostorok íróműhelyeiben másolták, a java középkorban az uralkodói és főpapi udvarok kancelláriáiban, a középkor végén pedig üzemszerűen működő manufaktúrákban.

Nagyságuk a kis nyolcadrét formától a nagy fólióig különböző lehetett, az íveket ennek megfelelően hajtogatták ívfűzötté. A szövegeket egy vagy két hasámban rendezték el az oldalakon, és a latin írás korszaknak megfelelő típusával írták. (Szentpéteri 1999)

Egy-egy kódex nem egyszerű lapokból (folio) állt, hanem levélpárokból, bifoliumokból. Az ívek úgy készültek, hogy sok lapot egymásba hajtogattak, és

átvarrással egybeerősítették őket. Egy középkori ív általában nyolc lapból, vagyis négy bifolióból állt. Ennek a neve quaternio. Előfordult még a 6, 10, 12 és 24 lapos ív is. Ha a szöveg terjedelme úgy kívánta, különböző terjedelmű íveket kötöttek össze, illetve melléjük még néhány foliot.

Kezdetben nem tagolták a szöveget, csak a 12. századtól alkalmaztak fejezeteket, alfejezeteket, bekezdéseket, hasábokat.

Azért, hogy a kötést megkönnyítsék, minden ív alsó sarkába írták a következő oldal első szavát. Ezt a szót őrszónak nevezik. Később az oldalak megjelölésére már az oldalszámokat vagy betűket használták. Az is előfordult, hogy a hasábokat és sorokat is megszámozták azzal a céllal, hogy könnyebben lehessen idézni a szövegből.

Használtak felső margót, mely az élőfejhez volt szükséges. Ez az élőfej vagy helyettesítette, vagy másolta a fejezetcímeket.

A szélső margókra utalásokat, magyarázatokat, hivatkozásokat tettek, melyekhez különböző írástípusokat használtak. (Wikipedia 1)

Nem mindegyik kódex volt díszes, előfordultak a teljesen egyszerű, kurzív írással írt használati jellegű kódexek is. A megrendelő kérhette a drágább és díszesebb változatot is, melyet gazdagon díszítettek iniciálékkal, miniatúrákkal és lapszéldíszekkel.

A másolás során a kódexeket gyakran kiegészítették, megjegyzéseket fűztek hozzá, az is előfordult, hogy teljesen átdolgozták.

Túlnyomó többségük több művet is tartalmaz. Címlapjuk vagy tartalomjegyzékük nincs, ezek funkcióját az úgynevezett kolofon látja el, mely a műről, a másoló személyéről, a másolás helyéről és idejéről tájékoztat.

Témájuk lehet liturgikus, de előfordul a világi téma és a történetírás is. A világi téma általában antik és középkori szerzők filozófiai és jogi munkái. (Szentpéteri 1999)

Magyarországon a 16. századig, a könyvnyomtatás elterjedéséig virágzott a kódexírás. Az országtól délre és keletre még századokig megőrizte fontosságát. (Wikipedia 1)

A Bod-kódex

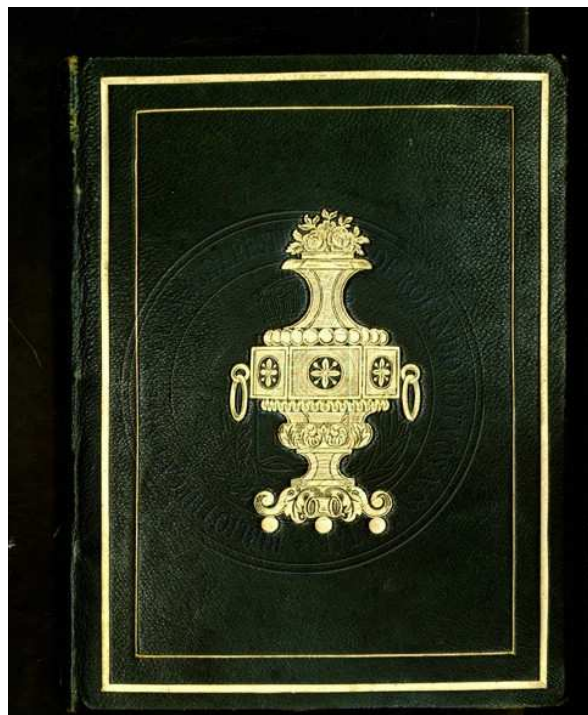
Története

1500 és 1525 között keletkezett magyar nyelvemlék, mely eredetileg a Cornides-kódex része volt. Cornides Dániel választotta le erről a kódexről, és ő is nevezte el Bod Péterről. Ferences eredetű, terjedelme 16 levél, és a Margit-szigeten élt Ráskay Lea apáca keze munkája (1.kép).

A 17. században a pozsonyi klarissza apácák tulajdonába került, itt kötötték össze a Cornides-kódexszel.

A 19. században került a budapesti Egyetemi Könyvtárba, amely még ma is őrzi.

A mű példákkal illusztrált értekezés az ember három legnagyobb ellenségéről: a világról, a testről és az ördögről (halálról). A harmadik ellenség, a halál leírása párbeszéd formájában történik: az angyal, az ördög és az elkárhozott lélek beszélgetnek egymással. (Wikipedia 2)

1.kép. A Bod-kódex fedőlapja. Forrás: ELTE Egyetemi Könyvtár honlapja .

(URL: <http://images.konyvtar.elte.hu/ECodHung7/image54.html>)

Tipográfiai jellemzése

A Bod-kódexet kézzel, magyar nyelven írták, de latin betűket használtak.

A második képen látszik, hogy a cím ki van emelve úgy, hogy nagybetűkkel írják. A cím talpas betűkből áll, betűi nagyobbak, mint a szöveg betűi és balra igazított. Felső margót nem alkalmaztak, rögtön a lap tetején helyezkedik el. Feltehetőleg nagyobb hely volt a lap széle és a cím között, de a kódex állapotának romlása miatt levágtak a tetejéből.

A kódexeket szándékosan úgy írták, hogy ha esetleg állapotromlás következik be, ne kelljen a szövegből is levágniuk. Ezt minden oldalon széles margókkal oldották meg. A cím és a szöveg első sora közötti sortávolság nagyobb, mint a szövegen belüli sortávolság.

A jobb oldali margó szélesebb, mint a bal oldali és a lenti margó mérete körülbelül megegyezik a jobb oldalival.

A szöveg bekezdéssel kezdődik. Nem csak az első sorban van meg a bekezdés, hanem az első 4 sorban. A kódexek írásakor a készítő az iniciálékat és díszítő elemeket először kihagyta, utólag rajzolta őket bele, a megrendelő igényei szerint. Mivel itt utólag sem rajzoltak bele díszítéseket, arra következtethetünk, hogy a megrendelő nem tudta volna kifizetni a díszítéseket, vagy csupán egy használati jellegű kódex készítése volt a cél. Ha berajzolták volna a kezdő iniciálét, az 4 soros iniciálé lett volna.

A szöveg nagyjából sorkizárt. Mivel kézzel írták, nehéz volt a szabályos sorkizártságot megvalósítani. A

szóközők nagyjából egyformák, de előfordul, hogy nagyobbak vagy kisebbek, mint a többi. Sokszor azért hagytak nagyobb szóközt, hogy a sorkizártság megvalósuljon. A vesszők után néhány helyen van szóköz, néhány helyen nincs. A vesszők dőltek.

A sortávolság nagyobb, mint általában. Ennek az oka az, hogy a betűk fel- és lenyúló szárai nagyok.

Sok ligatúrát találhatunk a szövegben, például „go”, „ge”, „ti”, „et”, „ll”. „Ge” ligatúrára példa az első sorban az „ellensege” szó.

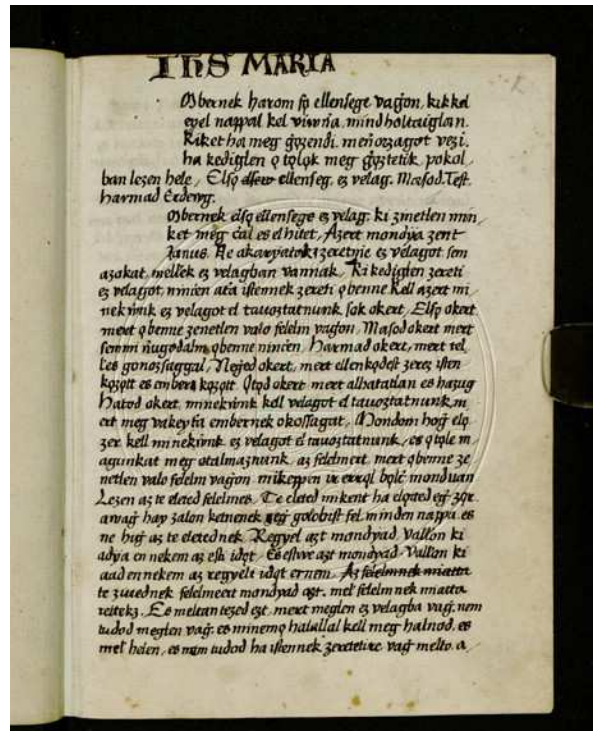
A „s” betűre jellemző ezekben a kéziratokban, hogy kétféle alakja van. Van az általunk ismert kis „s” betű, és van egy nagy ’s’ betűre hasonlító dőlt alakja. Ebben a kódexben is előfordul mindkét formája.

A szövegben látható két különös jelenség is. Az 5. és a 26. sorban hibázott Ráskay Lea, és mivel nem lehet javítani, egy vonallal áthúzta az elrontott szót (2. kép).

A következő képen újabb tipográfiai jellemzők is feltűnnek. A kódexekben szokás volt a kiemelésre azt a módszert alkalmazni, hogy pirossal is átírták a kiemelő szót vagy szövegrészt. Itt a 8. sorban található ilyen. A „példa” szó a pirossal való kiemelésen kívül nagyobb betűmérettel is van írva, mint a szöveg többi része, és a „p” betű kiugrik a sor elé és kisebb iniciáléként funkcionál.

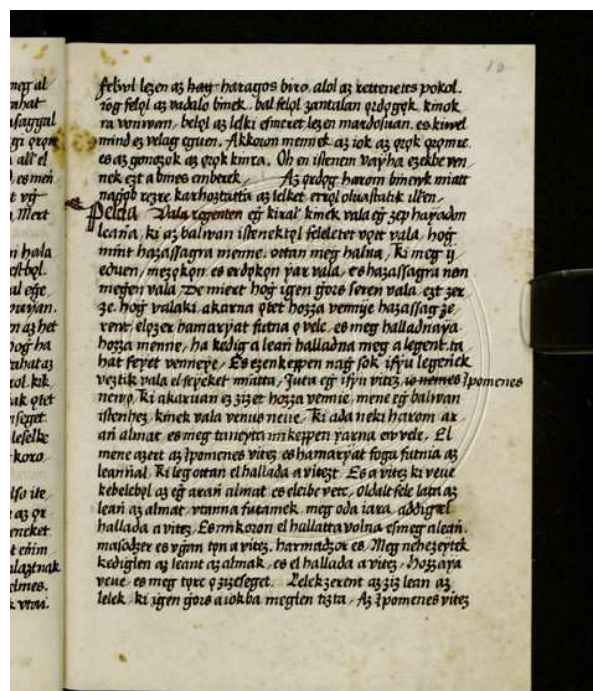
A 17. sorban is található egy áthúzott szót. Az utána következő szót viszont a szövegen kívülre, a margóra írták. Ezen a lapon azt is láthatjuk, hogy a szóközőket néha aránytalanul nagyra hagyták, hogy a sorkizártság megmaradjon.

Ezen az oldalon még azt is megfigyelhetjük, hogy a lap jobb felső sarkában megjelenik az oldalszám.

2.kép. A Bod-kódex első oldala. Forrás: ELTE Egyetemi Könyvtár honlapja.

(URL: <http://images.konyvtar.elte.hu/ECodHung7/image1.html>)

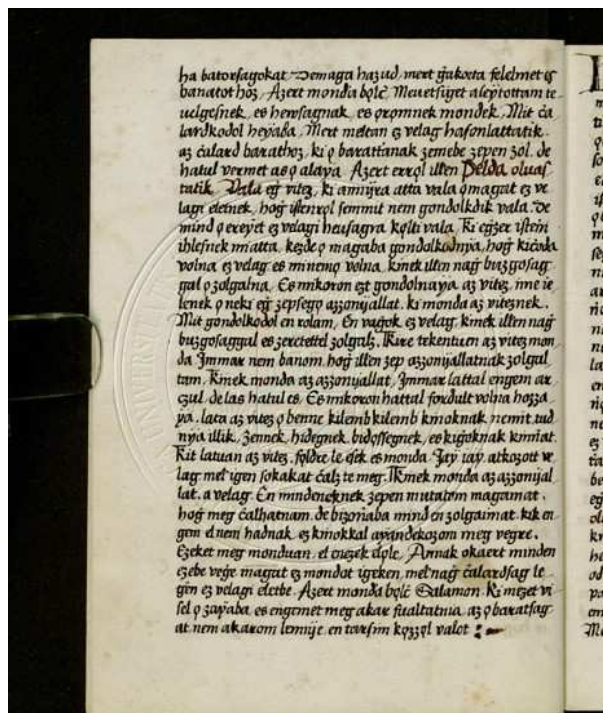
3.kép. A Bod-kódex 10. oldala. Forrás: ELTE Egyetemi Könyvtár honlapja.

(URL: <http://images.konyvtar.elte.hu/ECodHung7/image19.html>)

A Bod-kódex nem tartalmaz képeket, és nem tartozik a díszes kódexek közé. A sorregisztert többé-kevésbé betartották. Az oldalak 30 sorosak. Egyféle betűtípust használnak az egész kódexben, kiemelésre elég a pirossal átírás.

Egy sorban körülbelül 60 karakter van, ami ideálisnak mondható.

A negyedik képet azért hozom fel példának, mert nagyon ritka a szövegben az írásjelek használata. Ezen az oldalon viszont láthatunk egy kettőspontot és egy gondolatjelet is. A kettőspont aránytalanul nagy a betűmérethez képest (4. kép).

4. kép. A Bod-kódex 3. oldala. Forrás: ELTE Egyetemi Könyvtár honlapja.
(URL: <http://images.konyvtar.elte.hu/ECodHung7/image6.html>)

A Képes Krónika

Története

A Képes Krónika, latinul *Chronicon Pictum*, egy latin nyelven, 1360 körül írt krónika. A krónika tartalmaz egy kódexet is. Feltehetőleg Kálty Márk készítette Nagy Lajos udvarában.

1458-1490 között még Mátyás király udvarában volt, ezután Franciaországba került, majd egy szerb despota, Brankovics György udvarában volt a 16. századig. Ekkor a bécsi Udvari Könyvtár vette magához, és végül 1932-ben a velencei kultúregyezménynek köszönhetően 1934-ben visszakérült Magyarországra.

Törzsanyaga 75 folio pergamen, mely elé egy, a végére 31 papírlapot kötöttek. Kötése 16. századi papírtáblás fehér bőr, vaknyomásos díszítéssel. Az első pergamenlap üres, a második a címlap. A szöveg a 74. oldalon megszakad.

A Képes Krónika tartalma a *Chronica Hungarorum* című mű, amely a magyar történelmet írja le I. Károly koráig.

Reprezentációs céllal készült, de befejezetlen maradt. A szövegen kívül az illusztrációk is gyakran hiányoznak, sokszor kifestetlenül maradtak a képeknek kihagyott helyek.

XV. és XVI. századi bejegyzések is vannak benne magyar és latin nyelven, valamint három helyen török írással magyar nyelven. (Wikipedia 3)

A Képes Krónika a középkori magyar történelem fontos forrása, miniatúrái, illusztrációi a korabeli európai képzőművészet rangos emlékei. A szöveg és a képek között szoros összefüggés van, mely arra utal, hogy körülbelül egy időben készülhettek. Valószínűleg mindegyik a budai királyi kancelláriában készült. A magyarok történetét bemutató részek cseh, itáliai és magyar stílusjegyeket hordoznak. (Bárany Lászlóné 2000)

Tipográfiai jellemzése

A Képes Krónika egyike a legdíszesebb kódexeknek. Számos illusztrációt, iniciálét, miniatúrát tartalmaz. Összesen 147 miniatúrát festettek a készítői. Ebből tíz nagyobb kép az írástükör szélességében, huszonkilenc a hasáb szélességében, négy kisebb a lap alján kerek medalionformában, 99 iniciáléként és öt iniciálé kép nélkül. Mindezekon kívül még 82 lapon található lapszédísz is. Ezeket az ötödik képen mutatom be. A halvány lapszédísz miatt az egész szöveg keretbe van foglalva. A lapszédísz és a szöveg között van még egy különböző nagyságú képekből álló hangsúlyosabb keret. A két hasáb között is láthatunk egy díszítő- és elválasztósort. A két iniciálé képekkel együtt van rajzolva. A szöveg felett egy nagy történetet elmesélő képet láthatunk.

Az első hasábban a szöveg első része azért piros, mert a szerző ki akarta emelni a szöveget (5. kép).

A hatodik képen látszik, hogy a Képes Krónika szövege kéthasábos, gót, nem dőlt betűvel írott és sorkizárt. A gót betűn belül is a textura típus jelenik meg benne. A textura hegyes, sarkára állított négyzetben végződő betűtalp. A sorkizártság miatt az egyes szóközöket az író nagyobbra hagyta.

A Bod-kódexhez hasonlóan a sortávolság itt is nagyobb, mint általában, és itt is a fel- és lenyúló száraz okozzák ezt.

Számos ligatúrát lehet megfigyelni a szövegben. Gyakori az „fi”, a „ti” és az „or” ligatúra. Például „fi” ligatúra van a hatodik képen a harmadik sor harmadik szavában.

A vesszőket nehéz megkülönböztetni a pontoktól. A vessző után általában nem hagynak ki szóközt.

A legtöbb oldal 33 soros, de van olyan is, ahol van pár sor eltérés. Ezen a képen a sorok száma 36 az első hasábban, és a kép miatt 18 a második hasábban.

Mivel egyetlen betűtípussal írták, a kiemelés egy móddal is meg tudják oldani. A kódexben úgy emelnek ki fontos szövegrészt vagy szavakat, hogy pirossal írják őket. Itt is megfigyelhetjük ezt a kép

felett. A pirossal kiemelt mondat végén helykiltöltésként és díszítésként egy piros díszítősort is láthatunk. A kép és a szöveg egymáshoz közel helyezkedik el, szinte semmilyen hely nincs köztük kihagyva. A kép keretben van

A két hasáb közötti távolság nagy, elválasztó lénia nincs közöttük.

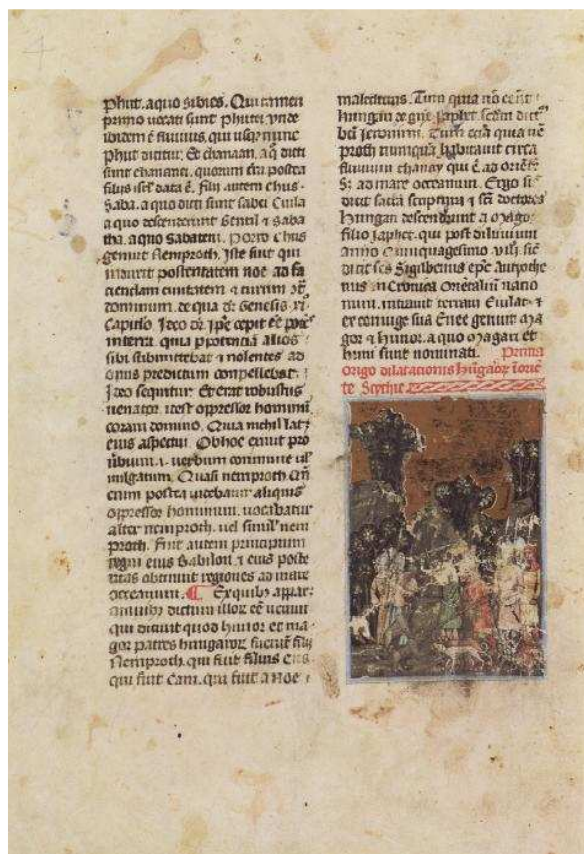
A margók nem egyformák. Legvékonyabb a jobb szélső, ezután következik a bal szélső és a felső, melyek kb. egyformák, és a legvastagabb az alsó margó (6. kép).

5. kép. A Képes Krónika kezdő oldala. Forrás: Wikipedia (2005) *Képes Krónika*.

(URL:

http://hu.wikipedia.org/w/index.php?title=F%C3%A1jl:K%C3%A9pes_Kr%C3%B3nika_1360.jpg&filetimestamp=20050601110220)

6. kép. A Képes Krónika 4. oldala. Forrás: Wikipedia (2006) *Képes Krónika*.

(URL: http://konyv-e.hu/pdf/Chronica_Picta.pdf)

Végül az utolsó képen is láthatunk iniciálét, képet, lapszeldísz és természetesen két hasábban szöveget. Az iniciálé nyolc soros és képpel ábrázolt. Össze van kötve a lapszeldíszsel, mellyel egységesebbé teszi az egész oldalt. A lapszeldísz keretbe foglalja a szöveget anélkül, hogy a lapnak mind a négy szélén jelen lenne. A lap közepén láthatunk egy nagy képet, mely kettőtöri az oldalt, és mindkét hasábot elfoglalja. A képből kinyúlik egy zászló, mely a két hasáb között elválasztóként funkcionál. A képen az alakok úgy vannak elhelyezve, mintha ketté lennének osztva. A nézőnek ezért olyan benyomása van, mintha megmaradt volna a két hasáb. A kép középvonala megegyezik a két hasáb közti üres térrel. A kép keretben van, amely egy kicsit elválasztja a szövegtől (7. kép).

Az összes eddigi Képes Krónikából származó képet összevetve azt is megállapíthatjuk, hogy a szerzők sok helyen betartották a sorregisztert, de mivel sok szerzője volt a kódexnek, és nem egy időben keletkeztek a részek, ezekre nem figyeltek mindig.

7. kép. A Képes Krónika 50. oldala. Forrás: Wikipedia (2006) *Képes Krónika*.
(URL: http://konyv-e.hu/pdf/Chronica_Picta.pdf)

Hivatkozások

- Bárány Lászlóné (2000) *Magyar Nagylexikon*, 10. kötet, p 778.
- Szentpéteri József (1999) Az Árpádok világa. *Magyar Kódex*, pp 177–178.
- Wikipedia 1 (2006) *Kódex*. Legutóbbi frissítés: 2008. december 25.
URL: <http://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%B3dex>
- Wikipedia 2 (2008) *Bod-kódex*. Legutóbbi frissítés: 2008. február 6. URL: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Bod-k%C3%B3dex>
- Wikipedia 3 (2006) *Képes Krónika*. Legutóbbi frissítés: 2008. december 26. URL: http://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%A9pes_Kr%C3%B3nika